

AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRIDA SHAHRISABZ (KESH)

Sayfiddinov Samariddini

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti.

Tarix fakulteti 4-kurs talabasi.

Gmail: sayfiddinovsamariddin13@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar davrida Shahrisabzning(Kesh) ilmiy, ma'daniy hayoti, bunyodkorligi va Shahrisabzdan yetishib chiqqan olimlar haqida qisqacha bayon etilgan. Maqola o'sha davr voqealari haqida xabar beruvchi tarixiy adabiyotlar va manbalar asosida yoritildi.

Kalit so'zlar: yashil shahar, ilm-fan, madaniyat, ilmu adab Qubbasi, Taxta-qarcha bog', tafakkur uyi, madrasa, mudarrislar, shariat ilmi, Oqsaroy, sayyidlar uyi, Ko'kgumbaz, me'morchilik.

SHAHRISABZ IN THE PERIOD OF AMIR TEMUR AND TEMURIS (KESH)

Sayfiddinov Samariddin

Samarkand State University named after Sharof Rashidov.

4th year student of the Faculty of History.

Gmail: sayfiddinovsamariddin13@gmail.com

ABSTRACT

This article briefly describes the scientific, cultural life, creativity of Shahrisabz (Kesh) during the period of Amir Temur and Timurids, and the scientists who grew up in Shahrisabz. The article was published on the basis of historical literature and sources reporting on the events of that time.

Key words: green city, science, culture, ilmu adab Qubbasi, Takhta-karcha garden, house of contemplation, madrasa, mudarris, Sharia science, Aksaroy, house of sayyids, Kokgumbaz, memorization.

XIV-XV-asrlarda xususan Temur va Temuriylar davrida qadimdan savdo-sotiq ijtimoiy hayotning bir bo'lagi bo'lib kelgan Kesh shahri ravaq topib, hatto Shahrisabz "yashil shahar" nomini oladi. Kesh Movarounnahr shaharlaridan biri bo'lib Samarqanddan o'n farsah uzoqlikdadir ajib bir shahar obu havosi mo'tadil qishi sovuq sersuv serdaraxt shardir[1.b-68]. Shahrisabz O'rta Osiyoda o'z mavqeiga, o'z

shuhratiga ega bo'lgan qadimiy shaharlardan ekanligini yaxshi bilamiz. Miloddan burungi asrlardan to XV asrgacha Kesh, Kash deb atalgan shahar Sohibqiron Amir Temur davridan boshlab "Shaxrisabz" degan nomda mashhurlik kasb etadi. Bunda shaharni idora qilgan Qorachar No'yon avlodining obodonchilik ishlariga ahamiyat berganligi, bog'-rog'larni ko'paytirganligi ham muhim o'rin tutgan bo'lsa kerak. Tevarak atrof tog'lik va daraxtzorlar, uzumzorlar bilan qoplangan, bahor kezlarida butunlay yam-yashil tusga kiradigan Keshning "sabza - yashil shahar" deb atalishida ijod ahlining ham hissasi katta bo'lganligini tasavvur qilish mumkin deya tilga oladi: Poyon Ravshanov. Temurning shahrisabz boshqaruvini qo'lga kiritishi haqida so'z yuritsak; Tug'luq Temur Movarounnahr tomoniga yangi yurish boshladi va bundan vahimaga tushgan Amir Hoji Barlos Keshni tashlab Xurosonga qochib ketadi. Amir Temur kerayit qabilasidan bo'lgan Amir Hamid bilan Tug'luq Temur huzuriga boradi bunga Amir Hamidni Tug'luq Temur bilan birodarlig qo'l kelib, Temurga Keshni boshqarish huquqi beriladi.[2.b-33]. Bu paytda Temur endigina 25 yoshda edi. XIV-XV asrlarda Shahrsabzda ilm-fan, madaniyat, badiiy ijod taraqqiy etgan edi. Kesh shahri barcha manbalarda ilm-fan, savdo-sotiq, rivojlangan va buyuk insonlar yashagan xosiyatli makon sifatida tilga olinadi. Xususan, bu manzilning buyuk ulamolar yaraladigan joy ekanligi e'tirof etilgan. So'zimiz quruq, bo'lmasligi uchun ba'zi voqealarni tilga olib o'tamiz. Masalan, ilm ahdi buyuk muhaddislaridan saboq olish va ularning fazilat nurlaridan bahramand bo'lish uchun shu muborak shaharga tashrif buyurib turishgan. Ulardan biri — Abul Husayn Muslim ibn Xajjoj al-Kushariy an-Nishopuriyning shaharga kelib, zamonasining yirik bilimdon olimi Abdaa ibn Hamid al-Keshiydan saboq, olganligi tarixiy manbalarda aniq, qayd etilgan. Albatta, bu yerda bunday fozil olimlar ko'p bo'lib, ularning barchasiga yashash va ishlashlari uchun yetarli shart-sharoitlar yaratib berilgan edikim, bularning sharofati bilan ulug'vor Kesh "Qubat ul ilm val-adab", ya'ni "Ilmu adab Qubbasi" degan sharafli nomga sazovor bulgan edi. Muhammad Tararayning xonadoni ana shu ulur shaharning eng nufuzli oilalaridan biri hisoblanar edi[3.b-67]. Amir temur hokimiyatga kelishi bilan shahrisabzni o'z davlatining poytaxtiga aylantirish niyatida bu zaminda katta obodonchilik ishlarini boshlab yuboradi. Zahiriddin Muhammad Boburning shahodaticha, Amir Temur o'z tug'ilgan joyi Keshni shahar va poytaxt qilmoq istagida sa'y-harakat qildi, oliy imoratlar Keshda bino bo'ldi. O'ziga devon o'lturur uchun bir ulug' peshtoq va yana o'ng yonida va so'l yonida tavochi beklari bilan devon beklari o'lturib devon surar uchun, ikki kichikroq peshtoq qilibtur. Yana savrun edi ulturur uchun bu devonxonaning zalida kichik-kichik tokchalar qilibtur, muncha oliy toq; olamda kam nishon berurlar. Derlarkim, "Kisro tog'idan bu buyukroqdir". Bu so'zlardan Amir Temur Shahrisabzda davlatning ma'muriy markazi binosini hozirlagani ma'lum bo'ladi. Bu Oqsaroy edi [4.b-108]! Bevosita Amir Temur har

qanday joyda to‘xtaganida u qo‘ngan joylar albatta obodonlashtirilgan, bu xususan uning o‘sib ulg‘aygan shahrisabzdagi urf –odatlar ko‘p asrlik madaniyat unga ta‘sir etganini bilish qiyin emasdir. Buni Klavixo Shahrisabzda bo‘lgan paytida esdaliklarida qayd etadi. “Bu joy hamma narsaga farovon- g‘alla bo‘lsin, sharob-u go‘sht, meva-yu qushlar, qo‘ylari juda ham yirik va dumbali, hatto ba‘zilaring quyruq‘ining vazni yigirma funt, ya‘ni bir odam zo‘rg‘a ko‘tara oladigan darajada og‘ir keladi. Bunday qo‘ylar odatda ko‘p va juda arzon yarim realga bir yarim botmon g‘alla berar edi.non juda ham arzon guruch aqlga sig‘mas darajada mo‘l deb takidlaydi.[5.b-305]Elchilar 1404-yil yigirma sakkizinchi avgustda payshanba kuni peshinda atroflari kanallar va irmoqlar bilan o‘ralgan tekislikda joylashgan Kesh degan katta shaharga yetib keldilar. Shaharni bog‘-rog‘lar, qishloqpar o‘rab turar, atrof keng adirlikdan iborat, ko‘p aholili qishloqlar, sersuv kanallar, katta ariqlar ko‘rinib turardiki, bu joylar yozda juda chiroyli bo‘lib ko‘rinsa kerak, deb o‘yladim. Temurbek asli shu Kesh shaharlik bo‘lib, uning otasi shu yerda tug‘ilgan. Bu yerda katta imorat va masjidlar juda ko‘pki, bulardan bittasi, Buyuk Temur farmoni bilan qurilishi boshlangan, lekin nihoyasiga yetmagan imorat, imorat ichida maqbara, maqbaraga otasining qabri qo‘yilgan. Ikkinchi maqbarani Temurbek o‘zi uchun qurdirayotgan edi, [bu temur sag‘anasidir] biroq uning qurilishi ham nihoyasiga yetmagan. Aytishlaricha, bir oy oldin Temurbek bu yerda bo‘lganida maqbaradan ko‘ngli to‘lmagan, chunki maqbaraning kirish qismi past. Uni boshqatdan qurishga buyruq bergan va shu vaqtlarda ustalar buyerda ishlayotgan ekan. Bundan tashqari, maqbarada Temurbekning to‘ng‘ich o‘g‘li Jahongirning qabri mavjud. Masjid va maqbara juda ko‘rkam, oltin, duru gavharlar bilan ishlov berilgan[6.b-110].[7.b-147]. Samarqand va Shahrisabz o‘rtasidagi Taxta-qarcha bog‘ qasri ham ana shu davrda barpo etilgan manbalarda yozilishicha bu bog‘ shu qadar ulkan ekanki uning uzunligi bir necha o‘n kilometrlarga cho‘zilib ketgan[8.35-b]. Aynan temurning o‘zga yurtlarni zabt etganligi tufayli movarounnnahrga yangi turdagi daraxt va o‘simlik turlari tarqaladi. Xususan shahrisabzga temur davrida ilk bor zig‘ir ekish paydo bo‘ladi. Temur davrida elchilik munosabatlari rivojlanib, asli Keshlik bo‘lga Muhammad al Keshiy Kastiliya qiroli Genrix -III huzuriga boradi. Abdulla Keshiy esa Misrga Faraj huzuriga jo‘natiladi[9.b-21-47]. Amir Temur Sharqning turli mamlakatlaridan zabardast olimlarni, hadisshunos va muarrixlarni o‘z yurti shaharlariga taklif qilar ekan, ularga katta imkoniyat va moddiy sharoit hozirlatgan. Dor-ut-tilovat(tafakkur uyi) misolida ko‘rishimiz mumkin. D.Vamberp ta‘kidlaganidek, Kesh madrasalarida dars aytuvchi mudarrislar maoshi ancha oshirilgan. Sharafuddin Ali Yazdiy Kesh shahrining Amir Temur davlatida madaniy markazlardan biri sifatida tanilishi borasida fikr yuritar ekan uning o‘tmishiga ham bir nazar tashlaydi.[10.b-635]. “Ilm va Odob Qubbasi” sifatida shuhrat tutgan Shahrisabzga boshqa yurtlardan tolibi-ilmnlarning kelishi Amir Temur saltanati

yillarida voqe'a bo'lgan. Shahrisabzga Movarounnahrning taniqli mudarrislari kelib o'rtnashganligi, tahsil berganligi bu joydan keyinchalik mashhur olimlarning yetishib chiqishiga zamin hozirlaydi. Ayniqsa, fiqh, shariat ilmlari borasida Keshdan tannqli olimlar chiqadi. Amir Temur davrnda unga juda yaqin-bo'lgan shunday ulamolardan Xoja Afzaliddin Keshiy, Xoja Jaloliddin Keshiy, Abdul Hamid Keshiy va Abdurahmon Keshiy ismi-shariflarni keltirib o'tish mumkin[10.b-636] Xoja Afzaliddin Keshiy Amir Temur vafotidan so'ng ham Temuriylarga xizmat qilishda davom etadi. Ulug'bek Mirzo 1434 yilda Hirotga kelganida uning yonida Xo'ja Afzaliddin Keshiy ham bor edi[10.b-636-637]. XIV—XV asrlarda Shahrisabzdan harbiy bilim va amaliyotning yetuk namoyandalari sarkardalar, qo'shin boshliqlari, amirlar yengishib chiqqan kabi (ularning nomi tarixiy asarlarda, shuningdek; "Temur tuzuklari"da ko'p bora zikr etilgan va bu joyda takrorlashga hojat ko'rinmadi), shoirlar ham yashab ijod qilganlar.[10.b-638]. Ana endi bu xususida Zafarnomaga bir nazar tashlaymiz; Keshni val "Qubbatul ilm adab" laqabi bo'lub turur. Bahor vaqti ul shaharning tomu toshi ko'm-ko'k bo'lur va ko'k ko'rung'on jihatidin anga Shahrisabz ot bo'lub turur. Sichen(maymun) yilda, torix yetti yuz seksan birda (1380, mart) ul shaharg'a qal'a soldurdi va jahdlab tamom qildurdi. Va andoq shahar bo'ldikim, gardun Muhandisi muncha yoshi bilan olamni kezib, hech bir yerda mundoq shahar va ko'shk ko'rmagan turur[11.b-88]. Uning davrida Shahrisabzda yangidan yangi imoratlar qad ko'taradi. Abdaa ibn Nasr al-Keshiyning qabri ustiga qurilgan va ikkita maqbara, bir necha hujra va xonaqohdan iborat bulgan. Manbalarda yozilishicha, uning ichida hazrat sahibqiron o'zi uchun ham bir daxma qurdirgan. Lekin, unga 1376 yili to'satdan vafot etgan to'ng'ich O'gli Jahongir Mirzo dafn etildi. Shahrisabzda Amir Temur qurdirgan (1380—1404 y.) eng katta va mashhur bino bu Oqsaroydir. Klavixo va Zaxiriddin Muhammad Boburning guvohlik berishlaricha, Oqsaroy nafaqat oliy hukmdor va uning oilasi istiqomat qiladigan, balki davlat muassasalari ham faoliyat ko'rsatadigan joy bo'lgan. Amir Yuqorida aytib o'tildi, hokimiyat tepasiga kelganining dastlabki yillaridayoq shaharning buzilib yotgan devori va mudofaa inshoatlarini qayta tiklatdi. Temur bu yerda ham ko'plab jamoat binolari qurdirdi. Bulardan biri Dor ut-tilovat deb ataladi. Dastlab, 1370 yili, bu yerga Temur otasining piri Shamsuddin Kulolni dafn etdirgan edi. Amir Temur 1374 yili qabr ustiga gumbazli maqbara qurdirdi va unga otasining hokini ham olib kelib qo'ydir. Dor ut-tilovat Mirzo Ulug'bek zamonida, 1437—1438 yili, yana ta'mirlandi. Shunday binolar (maqbaralar)dan biri Dor- us-siodat (sayyidlar uyi)dir. Mazkur maqbara 865 yili vafot etgan muhaddis Abu Muhammaddir[12.b-65-66.]. Mirzo Ulug'bek davrida Shahrisabzda Amir Temur vafotidan keyin yuz bergan nizolar oqibatida izdan chiqqan hayot qayta jonlandi. Ulug'bek o'zining ichki siyosatida Temur davrida mavjud bo'lgan tartibotlarga rioya qildi. Ulug'bek davrida qishloq xo'jaligidan

olinadigan asosiy soliq – xirojning miqdori kamaytirilgan. Mirzo Ulug‘bek bobosi Temurbek tug‘ilgan yurtga alohida hurmat bilan qaraydi. Shahrisabz shuningdek boshqa shaharlar o‘zining topografik qiyofasi aholisining kasb kori ichki va tashqi aloqalari bilan o‘rta asr sharqining hunarmandchilik va gavjum savdo markazlariga aylanadi. Ulug‘bek davrida Shahrisabzda Ko‘kgumbaz masjidi qurib yakunlanadi[13.b-126]. Gumbazi sayyidon yoki Sayyidlar Gumbazi deb ataladigan mashhur ruhoniylarni qabri ham bor. Ulug‘bek Shamsiddin Kulol maqbarasini ta‘mirlatib gumbaz tiklanadi va Gumbazi Sayyidon deb nom olgan Masson bu yerni Temuriylar sulolalari qabri deb o‘ylaydi ammo bitiklar qayta tahlil etilganida Avlod Al Alborak degan yozuv aniq bo‘lib Ulug‘bek davrida bunyot etilgani ma‘lum bo‘ladi, 1437-yilda Avlodi Muborak qiriladi. Shahrisabzning janubiy - sharqiy tomonida, Dor ut-tilovat obidasiga yaqin joyda aholi orasida va ilmiy adabiyotda Hazrati Imom maqbarasi deb nom olgan Dor us-siodat majmuasi mavjud. Maqbarada Amir Temurning o‘gli, (1376 y.) vafot etgan Jahongir Mirzo dafn etilgan. Maqbara, tarixiy ma‘lumotlarga ko‘ra uning o‘limidan so‘ng, nihoyatda muhtasham va favqulodda baland qilib qurilgan. [5.b-324dan 346 gacha]. Taxt uchun bo‘lgan urushlar avj olib Abulqosim Bobur Shahrisabzdan o‘tishda, muazzam Oqsaroy devori koshinlariga bitilgan “Shohning so‘zi – so‘zlar ichra podshohdir”, degan kitoba uning yodida muhrlanib qolgandi. Samarqandga yo‘l olishidan uch-to‘rt kun oldin qadamjolarni ziyorat qilgan, ulug‘ bobosi qurdirgan Oqsaroyni tomosha qilgan. Yarim kun peshtoqdagi sulsiy yozuvlarni o‘qishga beixtiyor berilib ketgandi. Mirzoni juda taajjubda qoldirgan edi. [14.b-101]. Temur vafotidan so‘ng bu me‘moriy inshootlarga uningchalik e‘tibor berilmadi. Shunday bo‘lsada Amir Temurdan keyin taxtga chiqqan har bir hukmdor qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga alohida e‘tibor bergan. Temuriylar zamonida Darg‘om kanali orqali Zarafshon daryosi suvining bir qismi Qashqadaryoga tashlanib uning adog‘ida joylashgan dehqonchilik yerlari suv bilan to‘la ta‘minlandi[13.b-88]. Temuriylar davri me‘morchiligi va hunarmandchiligida, sopollarida ishlov berish, umumiy estetik qoidalar saqlanib qolgan holda, badiiy uslub birmuncha erkinlashdi. Bu davrni tadqiq etish bilan shug‘ullanayotgan ko‘plab olimlarning izlanishlari natijasiga ko‘ra, Shahrisabzda sopolni bezatishda yangi an‘analarning texnologik asoslari umumiy tarzda “Temuriylar usulubi” deb nomlangan. Bu uslub XVI-XVII asrlarga kelib bir oz o‘zgargan tarzda davom etadi. Barcha sopol idishlar sirlangan va sirlanmagan guruhlarga bo‘lingan. Agar Shahrisabzning siyosiy tarixiga diqqat bilan nazar tashlaydigan bo‘lsak, shunga etibor berish lozimki, Amir Temur vafot etgandan so‘ng bu shahar ko‘pgina siyosiy voqealarning markaziga aylangan.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ubaydulla Uvatov arab tilidan tarjima. Ibn Arabshoh Ajoib Al-Maqdur Fi Tarixi Taymur 1-kitob. Toshkent mehnat- 1992.b-68.
2. Yunusxon Hakimjonov fors tilidan tarjima. Nizomiddin Shomiy.Zafarnoma. Toshkent. Kamalak. 1996. b-33.
3. Muhammadali To‘lqin Hayit. Amir Temur qalbida chaqnagan nur. Toshkent. O‘qituvchi.2016. b-67.
4. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. Toshkent-1960.b-108.
5. Poyon Ravshanov. Shahrisabz Tarixi. Toshkent.Yangi asr avlodi.2015 b-305,327-346.
6. Ulug‘bek Jo‘rayev tarjimasi. Klavixo va Ioan xotiralari asosida Amir Temur Yevropa Elchilari Nigohida. Toshkent G‘afue g‘ulom.2007, B-109-110.
7. Rui Gonsales De Klavixo Samarqandga, Amir Temur Saroyiga Sayohat Sundaligi Toshkent o‘zbekiston-2010. b-147
8. Naim G‘oyibov.Amir Temur davri ma‘naviyati. Toshkent. G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti. 2001.b-35].
9. Shohistaxon O‘ljayeva.Amir Temur diplomatiyasi. Ijod –Press Toshkent-2018.B-21-47
10. Poyon Ravshanov. Qashqadaryo Qarixi. O‘ZFA fan nashriyoti. Toshkent-1995.b-635,636,637,638
11. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma.Sharq nashriyot manbaa. Toshkent-1997.b-88
12. Bo‘riboy Ahmedov Amir Temur Darslari. Sharq nashriyori. Toshkent-2001.b-65-66
13. Abdulahad Muhammadjonov. Amir Temur va Temuriylar Saltanati. Qomuslar bosh tahririyati, Toshkent-1994.b-88-126
14. Poyon Ravshavov Temuriylar silsilasi. Yangi asr avlodi. Toshkent-2017.b-101